

THE EFFECTS OF THE SECOND KARABAKH WAR ON AZERBAIJAN TURKISH NATIONALISM

Raheb Mohammadi Ghanbarlou

Abstract

On September 27, 2020, Armenia made a new attack in order to expand the occupied Azerbaijani territories. The Armenian attack was the starting point of the Second Karabakh War, which was met with serious response by Azerbaijan and continued for 44 days. The methodology followed by the study consisted of the document review technique of qualitative research method. As a result of the findings reached in the study, the Turkish nationalism created by the Second Karabakh War in and around Azerbaijan was examined in the context of relationality and it was thought that this would guide the future events in the region. The study revealed that the Turkish nationalism feelings experienced in the Second Karabakh War are not limited to the context of the mobilization of the ethnic nationalism in Karabakh and the Republic of Azerbaijan against an external factor or an enemy, but reaches out to the entire region in terms of triggering Turkish nationalism.

Keywords: *Second Karabakh War, Azerbaijan, Nationalism, National Identity*

İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI'NIN AZERBAYCAN TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNE ETKİLERİ

Raheb Mohammadi Ghanbarlou*

Öz

27 Eylül 2020 tarihinde Ermenistan işgal ettiği Azerbaycan topraklarını genişletmek amacıyla yeni bir saldırıda bulunmuştur. Ermenistan saldırısı Azerbaycan tarafından ciddi karşılık bularak 44 gün devam eden İkinci Karabağ Savaşı'nın başlangıç noktası olmuştur. Çalışmanın izlediği metodolojiyi nitel araştırma yönteminin doküman incelemesi bağlamında değerlendirilen savaşla ilgili dokümanlar oluşturmuştur. Çalışmada ulaşılan bulgular neticesinde İkinci Karabağ Savaşı'nın, Azerbaycan'da ve çevresinde yarattığı Türk milliyetçiliği ilişkisel bağlamında irdelenmiş ve bunun bölgede gelecekte de yaşanacak olaylara yön vereceği düşünülmüştür. Bu çalışma, Azerbaycan'da etnik milliyetçiliğin toplumu bir dış etkene veya düşmana karşı seferber etmesi bağlamında İkinci Karabağ Savaşı'nda yaşanan Türk milliyetçiliği duygularını ve etnik milliyetçiliğin bu çatışmanın sadece Karabağ ve Azerbaycan Cumhuriyeti ile sınırlı kalmayarak bölgede Türk milliyetçiliği duygularını tetiklediğini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: İkinci Karabağ Savaşı, Azerbaycan, Milliyetçilik, Milli Kimlik

* İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. Dr. Öğretim Üyesi, rmohammadi@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3606-3524>.
Bu makaleye atıf için: Ghanbarlou, Raheb Mohammadi. (2022). İkinci Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan Türk Milliyetçiliğine Etkileri, SDE Akademi Dergisi, 2(5), 12-39

Giriş

27 Eylül 2020 tarihinde Ermenistan işgal ettiği Azerbaycan topraklarını genişletmek amacıyla yeni bir saldırıda bulunmuştur. Ermenistan'ın saldırısı, Azerbaycan tarafından ciddi karşılık bulmasıyla 44 gün devam eden İkinci Karabağ Savaşı'nın başlangıç noktası olmuştur. İkinci Karabağ Savaşı, Ermeni silahlı kuvvetlerinin işgal ettiği toprakları özgürleştirmek amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti'nin zaferiyle sona ermiştir. 44 gün süren bu savaşın, sadece bölgenin askeri, siyasi ve uluslararası güvenliğin sağlanması gibi sonuçları olmamış, özellikle milliyetçilik konusunda Azerbaycan açısından olumlu yansımaları ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada, Azerbaycan'da etnik milliyetçiliğin toplumu bir dış etkene veya düşmana karşı seferber etmesi bağlamında İkinci Karabağ Savaşı'nda Türk milliyetçiliği duygularının yükselişe geçtiği ve etnik milliyetçiliğin, sadece çatışmanın coğrafyası olan Karabağ ve Azerbaycan Cumhuriyeti ile sınırlı kalmayarak bölgede Türk milliyetçiliği duygularını tetiklediği düşünülmektedir. Azerbaycan'ın toprak parçası olan Karabağ, post-Sovyet döneminde sahip olduğu hassas konumu ile Azerbaycan'ın devlet olarak ulusal güvenliği ve toprak bütünlüğünü tesis etmede önemli politikaların izlenmesine neden olmuştur.

Öncelikle belirtmek gerekir ki Dağlık Karabağ ile Karabağ aynı anlama gelen kavramlar değildir. Dağlık Karabağ daha büyük bir coğrafya olan Karabağ'ın sadece bir bölümüne verilen isimdir. Dağlık olmayan ve düz kesimde yer alan Karabağ, daha büyük bir alandır (Süleymanlı, 2006:262). İkinci Karabağ Savaşı'nın sadece Azerbaycan açısından değil aynı zamanda bölgede Türkiye, İran ve Rusya devletleri açısından da ayrı bir öneme sahip olduğu açıktır. İkinci Karabağ Savaşı'ı bölgede Türk milliyetçiliğine ivme kazandırmış, özellikle İran ve Rusya açısından birer tehdit unsuru gibi algılanmıştır. Dolayısıyla İkinci Karabağ Savaşı sadece Azerbaycan'ın tarihi topraklarını geri alma güdüsüyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda etnik milliyetçiliği de körüklemiştir. Bu etnik kimlik körüklenmesinin doğurduğu sonuçlar bölgedeki farklı okunuşları da beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada İkinci Karabağ Savaşı'nın Türk milliyetçiliği üzerindeki etki-

leri ve sonuçları incelenmiştir. Konuyu daha iyi anlayabilmek için Birinci Karabağ Savaşı'nın dinamikleri, Türkiye faktörü, İran'ın tutumu da ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Çalışmanın izlediği metodolojiyi, savaşla ilgili dokümanlar değerlendirilmesi bağlamında nitel araştırma yönetiminin doküman incelemesi oluşturmaktadır. Ayrıca savaşın üzerinden henüz kısa bir süre geçtiği için yeterli literatürün henüz oluşmaması nedeniyle bazı konularda yazarın olayları bizzat takip etmesi çerçevesinde görgü tanıklığı da kaynak olarak değerlendirilmiştir.

Milliyetçilik ve Milli Kimlik Kavramları

Milliyetçilik kavramı modernleşmenin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. 20. yüzyıl öncesinde milliyetçilik konusunu sistematik ve teorik temellerle inceleyen çalışmalara rastlamak pek mümkün değildir. Bu dönemdeki eserler daha çok felsefi ve ahlaki kaygılar üzerinden üretilir ve milliyetçiliği iyilik ve kötülük boyutlarıyla tartışmakla yetinmiştir. Dolayısıyla milliyetçiliğin akademik bir üslupta ele alınması ve nesnel bir bakış açısıyla tartışılması 1920'li yıllara dayanmaktadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nı müteakip sömürge imparatorluklarının çöküşüyle ortaya çıkan yeni milliyetçilik akımları teorik manada da en verimli dönem olarak karşımıza çıkmaktadır (Özkırımlı, 2015:29).

Simith'e (2002) göre, milliyetçiliğin üç prensibinden biri olan "milli birlik" bir ülke vatandaşlarının iç içe geçmiş ve türdeş bir kitle olduğu göndermesi yapmaktadır. Bu gönderme bir bütün oluşturmakla ülke dışındaki ötekilere karşı gelmeyi anlatmaktadır. Bu durum ülke içinde bir birlik oluşturmanın yanında şu anda ülke sınırlarının dışında yer alan fakat geçmişte bu ülkeye ait olduğu varsayılan toprakların da tekrar elde edilmesi düşüncesine karşılık gelmektedir.

Modern çağda millet gibi birçok siyasal, sınıfsal, mesleki, vb. grupların ortaya çıktığı açıktır. Millet, bireysel ya da toplu kimliklere temel oluşturan başka unsurlardan, örneğin; sınıf, toplumsal cinsiyet, bölge, dini inanç ya da ırktan farklıdır. Fakat zikredilen unsurların milli kimliklerin

belirlenmesinde oynadıkları roller tartışılır bir konudur. Bu durumda fikir farklılıkları araştırmacıların öne sürdükleri tanımlara da yansımaktadır. Bu durumun en iyi örneği nesnel ve öznel tanımlar arasındaki çekişmelerdir. Bazı yazarlar ırk, dil, din gibi nesnel unsurlar, bazıları ise bağlılık, millet olma bilinci gibi öznel unsurlar üzerinde durmaktadırlar. Çoğunluk ise öznel ve nesnel unsurların birlikte karma kullanımından yana tanımları seçerler (Özkırımlı, 2015:70-71). Vurucu'ya (2010:137) göre ise millet kavramı sosyolojik açıdan ifade ettiği anlam, Batı Avrupa'da modernleşme olgusuyla birlikte oluşmaya başlayan toplumsal, ekonomik ve kültürel dönüşümün bir sonucudur. Yine millet kavramı sosyolojik anlamda Batı Avrupa'nın bir ürünü olsa da Doğu toplumlarında farklı bir örgütlenme biçiminde mevcut olmuştur.

Milliyetçiliğin yapısı - eşit derecede güce sahip olan - iki bileşenden oluşur: geleneksel özellikler (ırk, dil, edebiyat, gelenek ve toprak gibi) ve eşitlikçi ideoloji (özgürlük, eşitlik ve kardeşlik gibi). Üçüncü dünya ülkelerindeki birinci tip milliyetçiliğin, geleneksel milliyetçilik biçiminin hâkimiyetinin bir örneği olduğunu ve Batı milliyetçiliğinin eşitlikçi politikaların hâkimiyetinin ürünü olduğunu da eklemek gerekir. Her hâlükârda uygulamada, Üçüncü Dünya'daki herhangi bir çağdaş milliyetçiliğin özü, milliyetçiliğin geleneksel ve modern özelliklerinin bir bileşimidir. Fransız Devrimi'nden sonra milliyetçilik genellikle ideolojik bir boyut da kazanmıştır (Norbu, 2020:22). Erdem'e (2020:30) göre milliyetçilik Fransız Devrimi ile birlikte self determinasyon, özgürlük ve demokratik ilkeleri geliştiren güvenli bir mekanizma olarak görülürken başka bir taraftan ayrımcılık, ırkçılık ve şiddet içeren olumsuz yanları da dikkate alınmalıdır.

Anıların saklanması bellekte; belirli anıtlar, yerler ve bu yerlerde şekillenen yerel adetler törenler veya ritüeller seçilir. Dün, yani insanın tarihi iyi bilinirse bugünün de yardımı ile yarına dair bir şeyler sezilebilir (Alpar, 2014:5). Bu durum hem anıların oluşumundaki yerleri hem de olayların takvimini sabit kılar. Ayrıca bu anıların belirsizlikten uzak olması için dile dökülmesi gerekir (Bilgin, 2007:218). Anthony Smith'e (2002:10) göre milletler arasındaki farklılıkların en önemlileri, özel tarihi tecrübeler ve

kolektif tecrübelerin bıraktığı izler tarafından belirlenmektedir. Milletleri tanımlayan ve onları birbirlerinden farklı yapan çeşitli simge, anı, mit ve değere atfedilen önemin sebebi de buradan kaynaklanmaktadır.

Çoğu zaman savaşların ardından bir kitle aydınlanması ve bir durumun farkına toplumca varılması söz konusudur. Savaş genellikle milliyetçiliğin ortaya çıkmasında ve pekişmesinde önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun tarihi örneği 14. Yüzyılda İngiltere ve Fransa devletleri arasında gerçekleşen Yüzyıl Savaşları, İngiltere açısından yeni doğmuş ulus mitolojisine yeni unsurlar sağlayarak Fransızlara karşı uzun sürecek güven-sizliğin temelini atmıştır (Erdem, 2020:32). Bir toplumun toplumsal bilinci, en azından yaygın biçiminde, teşvik veya müdahale olmaksızın kendi kendine ortaya çıkamaz ve kitleleri düşünmeye sevk etmek için gönüllü bir kitle siyaseti süreci veya bir teşvik tarafından yoğunlaştırılması gerekir. Bu ise kişilerin günlük yaşamlarının ötesine geçmeleri ve kendilerini bir dizi alternatif eyleme geçmeye teşvik etmeleri anlamına gelmektedir. Siyasal süreç, doğal olarak sosyo-politik bilinci inşa eder, onunla ilgilenir ve toplumsal eylemin yolunu açar (Norbu, 2020:25).

Milliyetçilik ve Milli Kimlik Kavramlarının Azerbaycan'daki Tezahürü

Kimlik inşası ve kimliğin canlanmasında kolektif kimlik de çok önemli bir konumdadır. Kolektif kimlikte bir geçmişe dönüklük söz konudur. Çünkü kolektif kimlik; simgeler, sanat eserleri, töreler, anılar, alışkanlıklar, inançlar, değerler ve bilgilerle yüklü gelenekten ve kolektif bellekten yola çıkarak inşa edilir (Bilgin, 2007:218). Karabağ bölgesi Azerbaycan Türklerinin tarihi belleğinde doğal güzelliğiyle sanatın ve özellikle de müziğin beşiği olarak nitelenmektedir. Dolayısıyla Karabağ Azerbaycan Türkleri nezdinde kimliklerinin ayrılmaz bir parçası olarak geçmektedir. Örneğin Azerbaycan'da çok ünlü bir şarkının sözlerinde bunu görmek mümkündür: "Anadır arzulara her zaman Karabağ Danışan dil dudağım tar, keman Karabağ". Dünyanın birçok yerinde müziğin insanları savaş için seferber etmede milliyetçi duyguları güçlendiren bir araç olarak kullanıldığı bilin-

mektedir. Ayrıca İkinci Karabağ Savaşı'na kadar Azerbaycan halkının bütün töre, şenlik, yas ve türlü milli münasebetlerde Karabağ unutulmadan hep anılmıştır. İşte bu kolektif bellek; İkinci Karabağ Savaşı'nda da genç yaşlardaki savaşan vatandaşların iradesinde ve cesaretinde vatana ve toprağa olan aidiyetlerini ve sadakatlerini yansıtmıştır. Nitekim 2020 İkinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan toplumu için sembol niteliğine sahip olan Şuşa şehri özgürleştirilince, savaşta elde edilen zafer bir başka coşkuyla karşılandı. Erdem'e (2020:31) göre milliyetçilik için sadakate tabi tutulması gereken tek öge, her hangi bir kolektif oluşum (sınıf, toplum, aile vb.) milletin kendisidir. Bireyin millette sadakat hissini gelişmesi, özürlüğüne millet var olduğu sürece elde etmesinden kaynaklanmaktadır.

Genellikle topluluklar mesken tuttıkları topraklardan ayrılamazlar. Bu iddia ticaret, zulüm ve macera nedeniyle başka ülkelere yayılmış diaspora halklar için de geçerlidir. Hatta kendilerini bir toprak parçasına ait hissediyorlarsa da, sözlü gelenekleri, eğitim ve toplu ibadet yoluyla kolektif bilinçlerini yaymaya devam ederler ki Smith bu durumu mekânsal bir şirsellik kavramıyla ifade eder (Smith, 2002:235). 1993'te Birinci Karabağ Savaşı'nda bir milyondan fazla Karabağ ahalisi yurtlarını zulüm neticesinde terk etmek zorunda kaldılar. İşte bu insanlar topluluklar halinde Azerbaycan'ın dört bir yanına yayıldılar ve buldukları yerlerde toprak hasretini durmadan yaşattılar. İşte bu durumun sonucunda Azerbaycan Türkleri, Karabağ sorununun sadece Karabağlıların sorunu değil belki tüm Azerbaycan Türkleri hatta tüm Türk dünyasının bir sorunu haline gelmiş oldu. Nitekim savaş esnasında İran'daki Azerbaycan Türkleri, Türkiye, Rusya'nın bünyesindeki Türkler ve Azerbaycan diasporası Azerbaycan'ın yanında tam bir destekle yer almak suretiyle ortak bir tepki vermişlerdir.

Millet olgusu ve milliyetçilik kavramı her ne kadar günümüzde eleştirel yaklaşımlara tabi tutulsa da yaşadığımız coğrafya dinamikleri açısından baktığımızda milliyetçiliğin hala işlevsel bir konumda olduğunu görmekteyiz. Son zamanlarda genellikle Irak, Suriye, Yemen, Ukrayna ve özellikle Azerbaycan ve Ermenistan gibi ülkelerde yaşanan etnik ve mezhep temelli çatışmalar bu iddianın kanıtı olsa gerek.

Azerbaycan'da modern anlamda milli düşüncenin gelişimi 19. yüzyılın ortalarına doğru yaşanan toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel dönüşümlerin etkisiyle olmuştur. Zikredilen yüzyılın başlangıcından itibaren Rus ve Kaçar imparatorlukları arasında yaşanan çatışmalar sonucunda Azerbaycan; 1813 Gülistan ve 1828 Türkmənçay antlaşmalarıyla ikiye bölünmüştür. Böylelikle Aras nehrinin kuzeyi Çar İmparatorluğu ve Güneyi ise Kaçar devleti sınırları içerisinde yer almıştır (Asker, 2020:552). Günümüz itibarıyla 1990'larda Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte kuzey Azerbaycan Bakü merkezli bağımsız bir cumhuriyet kimliğini kazanmıştır. Aras nehrinin güneyinde yer alan Azerbaycan ise bu gün İran İslam Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer almaktadır.

Sovyetler Birliği Döneminde Karabağ

Öncelikle Dağlık Karabağ ile Karabağ kavramının aynı anlama gelmediği yukarıda da değinilmiştir. Dağlık Karabağ daha büyük bir coğrafya olan Karabağ'ın sadece bir bölümüne verilen isimdir. Dağlık olmayan ve düz kesimde yer alan Karabağ daha büyük bir alandır. 1918'de kurulan bağımsız Azerbaycan'da idari bölünmelerde ülkenin bir velayeti konumundaydı. Bu dönemde Dağlık Karabağ nüfusunun %80'ni Türk geri kalan nüfus ise Ermenilerden oluşurdu. Fakat bu durum 1918'de kurulan ve 1920'de Ruslar tarafından yıkılan veya ilhak edilen Azerbaycan toprakları Sovyetler Birliği'nde "Muhtar Karabağ Velayeti" adıyla Azerbaycan'a bağlı idare ediliyordu. Karabağ'da Ermenilerin uyguladığı asimilasyon politikaları yüzünden - ki buna Sovyetler Birliği yönetimi de destek sağlıyordu-Türk nüfusu azaltılarak Ermeni nüfusunun artmasını sağlamış kaza ve köy adları Ermenileştirilmiştir (Süleymanlı, 2006:262).

Görüldüğü üzere Sovyetler Birliği döneminde Ermenistan'ın birinci hedefi Dağlık Karabağ'ı ilhak etmek olmuştur ve bu yolda tüm fırsatları değerlendirmiştir. En büyük fırsat ise 1980'lerin sonunda Sovyetler Birliği'nin çözülmesi sürecinde önüne çıkmış, bu dönemde Ermenistan, Moskova yönetiminin askeri desteği ile bu toprakları işgal etmeyi başarmıştır. Rus yönetiminin Ermenilerden yana tavır alması ve Azerbaycan'da-

ki merkezi yönetimin de Karabağ olaylarına yeterli ve kuvvetli bir tepki gösterememesi Azerbaycan milletinde siyasi mücadeleye ilgiyi artırmış ve Karabağ'daki sorunların çözümünde milli mücadelenin zaruri olması kanaatini oluşturmak konusunda etkili olmuştur. Türklerin yaşadığı bölgelerin yapısını bozmak, parçalara ayırmak ve etnik-dini bütünlüğü bozmak, Rus yönetiminin her zaman temel amacı olmuştur. Müslüman Türklere yönelik Ruslar tarafından uygulanan ayrımcı ve dışlayıcı politika karşı tarafta bir iradenin yükselmesine yani Müslüman Türk aydınlarını daha da gayretli olmaya itmiştir.

19. yüzyılda Bakü'nün bir petrol şehri olarak ortaya çıkması ve Rus İmparatorluğu'nda yaşanan toplumsal, siyasal ve kültürel gelişmelerin eşliği ile Azerbaycan'da millet bilinci de giderek kitleleşiyordu. Gelişmiş Batı ve Rus düşünürlerinin görüşleri bölge aydınlarının düşünce sisteminin oluşumunda etkili olmuştur. Bu süreç eski düşünce kalıplarının dağılmasına neden olmuş, Azerbaycan tarih literatüründe "maarifçilik" adıyla bilinen aydınlanma sürecini başlatmıştır. Aynı yüzyılın ortalarında Azerbaycan'da kapitalist ekonomik sisteminin oluştuğunu söylemek mümkündür. Liberal ekonominin ortaya çıkmasında en önemli etken petrol sanayisinin gelişimi olmuştur. Kapitalist sanayinin yükselişi ve Bakü'nün petrol kentine dönüşmesine paralel olarak kültür, eğitim ve basın alanları da bir o kadar hızla gelişmeye başlamıştır. Bu süreç devamında, millet bilincinin uyanmasına ve gelişmesine neden olmuştur (Asker, 2020:553).

Azerbaycan Türk milleti tarihin kötü bir evresinde, Sovyet Rusya'sı ve Pehlevi İran'ı tarafından kendi milli kimliğini idrak etme konusunda hep engellenmiştir. Bu durumun ortaya çıkardığı temel sorun, Azerbaycan vatandaşlarının (ister kuzeyde ister güneyde İran siyasi sınırları içerisinde) tarihi bilincinin yetersiz kaldığı ve günümüzde de bunu düzeltecek bir olgunluğa erişmemesidir. Tabii ki Azerbaycan aydınları bu meselenin dışındadır. Genellikle hem Rusya hem de İran tarihçiliğinin misyonu Türkçülük bilincinin zehirlenmesi yönünde olmuştur (Nesibli, 2021:11). Bir milleti oluşma sürecine giden yoldan alıkoyan meselelerin başında tarihi bilinci gelmektedir. İşte sadece Ruslar değil, milli kimliğini Türk'ün öte-

kisi olarak inşa etmeye yönelen tüm modern milliyetçilikler, bu meselenin öneminin farkında olarak, Türk milletinin tarihini itibarsızlaştırma ve karalama kampanyalarını her zaman yürütmüşlerdir.

20. yüzyıl boyunca Azerbaycan'da dil ve millet adı birçok defa değişime uğramış ve yeniden tanımlanmıştır: 1828-1900 arası Tatar dili-Tatar, 1918-1938 Türk dili-Türk, 1938-1992 Azerbaycan dili-Azerbaycanlı, 1992-1995 Türk dili-Türk, 1995'ten günümüze Azerbaycan dili-Azerbaycanlı (Asker, 2020:558).

Birinci Karabağ Savaşı ve Azerbaycan Milliyetçiliğine Etkileri

Sovyet Rusya'sı 1990'larda can çekişirken, bünyesinde 70 yıllık bir süre yaşayan cumhuriyetler ve etnik toplulukların mesken olduğu bölgeler bağımsızlık yolunda ciddi çatışmalarla yüzleştiler. Bunların en önemlilerinden biri de Azerbaycan ve Ermenistan arasında tartışmalı bölge olarak nitelenen Karabağ olmuştur. Karabağ ve özellikle Dağlık Karabağ bölgesi hem Azerbaycan hem de Ermeni milliyetçiliği bakımından önem teşkil eden bir sorun olmuştur. Bu sorun Azerbaycan aydınlarının ve milliyetçi akımların siyasi örgütlenme yollarına başvurmalarının motivasyonlarından biri olmuştur.

Sovyetler Birliğinin sonlarına doğru Azerbaycan'ın bağımsızlığını düşünen aydınlar tarafından, 16 Temmuz 1989'da AHC Partisi (Azerbaycan Halk Cephesi) kuruldu. Partinin başına da Sovyetlerin en güçlü olduğu dönemlerde bile bağımsızlık mücadelesi veren Ebülfez Elçibey gelmiştir. AHC çok kısa sürede Azerbaycan'ın dört bir yanında örgütlenmeyi başardı. Bağımsızlık yolunda Elçibey'in en önemli kararlarından biri, Azerbaycan'dan Rus ordusunu çıkarıp, milli bir ordu kurmak olmuştur. Rus birliklerinin gönderilmesi sıkıntılı bir süreç olduysa da bu Elçibey için bağımsızlık yolunda olmazsa olmaz bir hedefti (Samedbeyli, 2019:26-33). Ebülfez Elçi Bey cumhurbaşkanı olduktan sonra Azerbaycan'ın geçmişi üzerine bir ulus inşa etme misyonunu yerine getirmek için birtakım girişimlerde bulundu. 17 Mart 1993'te, birçok sorunun giriftleştiği ve bir

şekilde kaynadığı dönemde, Cumhurbaşkanı Orhun-Yenisey abidelerinin okunmasının 100. Yılı törenlerinin yapılması için bir komitenin kurulması yönünde karar imzaladı (Samedbeyli, 2019:98).

Sovyetler Birliği döneminde Moskova, tek bir Sovyet milleti yaratma politikalarını takiben ve Sovyetlerin bünyesinde yer alan milletler ve cumhuriyetlerin bağımsızlık eğilimlerini azaltmak için çeşitli birbirlerine bağımlı hale getirme yöntemleri kullanmıştır. Samedbeyli'ye (2019:24) göre, Sovyet dönemi cumhuriyetlerde değişik bir ekonomi sistemi oluşturulmuştu. Şöyle ki, her türden bir ürünü bir cumhuriyet tek başına üretilmezdi. Örneğin, otomobilin her parçası (lastiği, motoru vs.) farklı yerlerde üretilirdi. Sovyetler Birliği'nin bu politikadan amacı cumhuriyetlerini birbirlerine muhtaç duruma düşürmektir. Bu politika onların bağımsız bir cumhuriyet olamayacakları düşüncesini pekiştirmektedir.

6 Temmuz 1992'de Rusya Ostankino televizyon kanalı, Azerbaycan Cumhurbaşkanıyla bir canlı yayın röportajı yaptı. Bu röportajda Azerbaycan Cumhurbaşkanı Rusça bildiği halde, kendi ana dilinde Türkçe konuşması tercüman aracılığıyla Rusçaya aktarıldı. Bu son iki yüzyılda bir ilkti (Samedbeyli, 2019:102). İşte burada Elçibey, Azerbaycan ulusunu güçlü kılmak yönünde ne kadar azimli olduğunu ve teorisiyle pratiği arasında çok bir fark olmayan cesaretli bir lider vasfı taşıdığını ortaya koymuştur.

1937'de Stalin'in bir buyruğu ile bir gecede Azerbaycan Türklerinin milli kimliğinden Türklük ismi çıkarılarak yerine Azerbaycanlı kimliği, alfabesinin ise Latin'den Kiril'e dönüştürülmesiyle Azerbaycanca icat edilmiştir. Stalin'in bu politikadan amacı Azerbaycan'ın Türkiye ve Sovyet Rusya'sındaki diğer Türk topluluklarıyla millet bağını büsbütün yok etmektir. İsmail Gaspıralı'nın "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" tezi gereği Sibirya ve Azerbaycan bölgelerinde Yakut ve Azerbaycan Türkleri Latin alfabesini kullanan ilk Türk toplulukları olmuşlardır (Samedbeyli, 2019:104). 22 Aralık 1992 tarihinde Ebülfez Elçibey'in isteği üzerine Azerbaycan parlamentosu bir yasa kabul ederek, resmi dilinin yeniden Türkçe olmasını onayladı. Fakat Elçibey'den sonra Cumhurbaşkanı olan Haydar Aliyev iktidarı ele geçirdikten sonra yeniden ülkenin resmi dilini Türkçe olmaktan

çıkartıp Azerbaycanca nitelenmesine döndü. Günümüzde ise bu durum devam etmektedir.

Hacı Hacıyev Birinci Karabağ Savaşı ile ilgili Azerbaycan milletinin uyanışına ilişkin; 70 yılı aşkın bir zaman diliminde Sovyet propagandasının etkisi altında uyuyan Azerbaycan toplumunun ansızın uyandığını ve bu uyanışta Karabağ sorunun çok büyük bir etken olduğunu belirtmiştir. Ona göre, Azerbaycan halkının ansızın uyanışı, yurtsever Azerbaycan Türklerinin yüreklerinde alevi sönmekte fakat közü kızarmakta olan bağımsızlık sevdasının kıvılcım saçarak tutuşmasına sebep olmuş ve yurdu baştanbaşa sarmıştır. Söz konusu uyanışla kendisiyle beraber yeni siyasi güçlerin ortaya çıktığını, Azerbaycan halkının politik mücadeleye katılmasında bunun etkin rol oynadığını vurgulamaktadır (Hacıyev; Akt, Süleymanlı, 2006:264).

İşte bu süreçten sonra özellikle 17 Kasım 1988 tarihinde yüzbinlerce kişi Baküde meydanlara akın etmiş, “Karabağ Azerbaycan'ındır”, sloganları eşliğinde, Ermenilerin Karabağ iddialarından vazgeçmelerini istemişlerdir. Bu süreçte seslenen “Yaşasın Bağımsız Azerbaycan”, “Türk Milletine Aşk Olsun” ve “Azerbaycan Türklerine ismi geri verilsin” gibi sloganlara değinmek yerinde olur. Bu milli bilinci ve coşkuyu Kerimov (1996:6) şu şekilde beyan etmiştir: “Bizler Bakü meydanlarına; Bakülü, Lenkeranlı, Şekili, Nahcivanlı gibi geldik, fakat buradan bir milletin evlatları gibi ayrıldık.”

Nesibli'ye (2022) göre Ebülfez Elçibey hâkimiyetinden sonra 1993'te iktidarı ele geçiren Haydar Aliyev eski komünist ideolojilerini de kendisiyle beraber iktidara taşımış oldu. Dolayısıyla yeni hâkimiyet eskisini gözden düşürmek amacıyla yeni milli düşünce mefkûresine başvurdu. Bu yüzden yeni iktidar Azerbaycan Halk Cephesinin temellerini oluşturan Türkçülüğü/milliyetçiliği itibarsızlaştırmak yoluna girdi. 1995'in Kasım ayında düzenlenen yeni anayasanın 1. Maddesinde Azerbaycan'da devlet egemenliğinin tek kaynağı Azerbaycan halkıdır, ifadesi yer aldı. Bunun devamında ise Sovyetler Birliği'nde Azerbaycan Türklerine verilmiş olan kimliğin Azerbaycan halkı olmasından hareketle dili de Azerbaycan dili olarak de-

ğiştirildi. Bu ise Stalin'in dayattığı Türk dili yerine Azerbaycan dili, Türk edebiyatı yerine Azerbaycan edebiyatı, Türk medeniyeti yerine Azerbaycan medeniyeti vb. gibi kimlik tanımlamalarının post-Sovyet döneminde tekrar kamusal hayata dönmüş olmasını ifade etmektedir.

YAP (Yeni Azerbaycan Partisi) Türkçülüğü bir tür ırkçılık olarak görmüş ve buna karşı ciddi tedbirlerin alınmasına ilişkin politikalar yürütmüştür. Çar ve Sovyet Rusya'sı ve güneyde İran'da Pehlevi döneminden itibaren Türk milletinin varlığına yönelik inkâr politikalarına başvurulmuştur. Bu politikaların bir gereği olarak Azerbaycan'da "Azerbaycan milleti" kavram-sallaştırması yerleştirilmeye çalışılmış ve ülkenin milli marşı dahi Türk ismi geçtiği için değiştirilmiştir (Nesibli, 2022).

Ermeniler tarafından Azerbaycan Türklerine yönelik uygulanan işkence ve katliam ile yıldırma yöntemleri Azerbaycan Türklüğünün milli şuurunda derin yaralar açmıştır. Konunun daha anlaşılabilir hale getirilmesi açısından bu uygulamalara örnek olacak birkaç hususa değinmekte yarar vardır.

Ermeniler Tevekkül Emirov'u, ismindeki bir Türkü, 10 yaşlarındaki tek kızı Hazangül'ün gözleri önünde ağaca bağlamış, dizlerine kadar benzin dökmüş ve eğer, "Karabağ Ermenilerindir" derse kendisini serbest bırakacaklarını söylemişlerdir. Tevekkül Bey, "Karabağ bizimdir", demiş ve bunun üzerine kendisini dizine kadar yakmışlar, ardından göbeğine kadar tekrar benzin döküp "Karabağ Ermenilerindir" demesini bir defa daha istemişlerdir. O da tekrar "Karabağ bizimdir" demiş ve göbeğine kadar yakılmıştır. Son olarak kafasına benzin dökerek istediklerini söyletmeye çalışmışlar, fakat Tevekkül Bey "Karabağ Azerbaycan'ındır", demiş ve kızının önünde tamamen yakılmıştır. Bir diğer örnekte Ermeni aydını olarak bilinen Zori Balayan "Ruhumuzun Uyanışı" isimli çalışmasında Hocalı'da yaptıkları insanlık suçu niteliğindeki davranışlarını anlatmaktadır. Hocalıya arkadaşı Haçaturla beraber gittiğini, Ermeni askerlerinin 13 yaşlarında bir Türk kızını ellerinden duvara çivilediğini söyler. Kendisinin bu hareketi müteakip bıçağını çıkarıp, kızın kafa derisini, bir de göğüs derisini yüzdüğünü, sonra saatine baktığını ve kızın 7 dakika sonra öldüğünü anlatır. Bu

ifadelerini gururla devam ederek aynı gün akşama kadar üç benzer eylem gerçekleştirdiklerini yazar. Bir diğer örnek, Lâçin merkez hastanesinde görev yapan Anna Grigoryan adında bir kadın hemşire, 100'den fazla erkek Türk çocuğunu Sovyetin 1 kuruşuyla öldürdüğünü söyler. Grigoryan bir Türk çocuğu doğduğunda bebeğin göbeğini kestikten sonra içine metal para olan 1 Gepiyi yerleştirip kapattığını söyler. Bu eylemin sonucu olarak bebek 40 gün içinde mikrop kaparak hayatını kaybeder. O dönem o bölgede röntgen cihazının olmaması çocuğun hangi sebepten öldüğünün anlaşılmasını imkânsız kılıyordu (Samedbeyli, 2019:29).

İkinci Karabağ Savaşı ve Azerbaycan Türk Milliyetçiliği

Dağlık Karabağ sorununun yakın dönem tarihi kökleri 20. yüzyıl başına dayansa da sıcak çatışmanın başlangıcı 1980'lerin sonunda Sovyetler Birliği'nin çözülmesi sürecine uzanmaktadır. Sorunun özü, Azerbaycan'ın resmi tanınmış sınırları içerisindeki bir bölgenin Ermenistan tarafından işgalidir. Söz konusu işgal, 1990'ların başında savaşa tahkim edilmiştir. Bu ilk savaşta Rusya, Ermenistan'ın silahlı unsurlarını fiilen çeşitli yollarla desteklemiştir. Bu esnada Azerbaycan içeride siyasal huzursuzluk yaşayarak yönetim değişikliğine gitmiştir. Savaşı durdurmak girişimlerinin sonunda 1994 yılında Bişkek'te imzalanan protokolle bir ateşkes üzerinde uzlaşa sağlanmıştır ve Azerbaycan'ın toplam yüzölçümünün %20'sine yakını işgal altında kalmıştır. Bu durum 2020 yılına gelindiğinde yani İkinci Karabağ Savaşı'na kadar büyük ölçüde değişmemiştir. Buna rağmen, ateşkes 26 yıl boyunca çoğunlukla Ermenistan tarafından binlerce defa ihlal edilmiş ve çok sayıda insan hayatını yitirmiştir. Sorunun çözümüne yönelik atılan adımlardan en önemlisi AGİT Minsk grubunun oluşturulması olmuştur. AGİT Minsk grubu yaptığı kısmî diplomatik çabalarla ciddi sonuçlara ulaşamamış ve sorun barışçıl araçlarla çözülememiştir (Sarıkaya, 2021: 85).

Birinci Karabağ Savaşı 30 yıla yakın bir süreyi geride bırakmasına rağmen BM Güvenlik Konseyi ve meselenin çözümüne yönelik kurulan Minsk Grubu başarısız olmuştur. Dolayısıyla 27 Eylül 2020 tarihinde Ermenistan işgal ettiği toprakları genişletmek amacıyla yeni bir saldırıda

bulunmuştur. Ermenistan'ın saldırısının Azerbaycan tarafından ciddi karşılık bulması 44 gün devam eden İkinci Karabağ Savaşı'nı başlatmıştır. Ermenistan'ın başlatmış olduğu tahrik edici saldırılar Azerbaycan'ın savaşa girmesine legal bir zemin oluşturmuştur (Erarslan ve Özdemir, 2021:317).

İkinci Karabağ Savaşı'nı Birinci Karabağ Savaşı'ndan ayıran önemli bir faktör geleneksel ve sosyal medyanın da mücadele içinde yaşanan olayları halka açık tutmasıdır. Özellikle İran'daki Azerbaycan Türkleri gelişmeleri yakından izleme fırsatına sahip olmuştur. Bu durum ise İran'ın Birinci Karabağ Savaşı'ndaki etkili durumunu İkinci Karabağ Savaşı'nda kırmıştır. Ayrıca 1990'larda Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonraki süreçte, İran Türklüğünde son 30 yılda Türk milliyetçiliği ciddi ivme kazanmıştır. Bu durum İkinci Karabağ Savaşı'nda İran'ın Güney Kafkasya'da yaşananlara karşı daha temkinli olmasını ve hatta politika değiştirmesini sağlamıştır. Çünkü İran, doğrudan Ermenistan'dan yana bir tavır alması durumunda bu sefer içeride Azerbaycan Türkleri tarafından ciddi tepkilerle karşı karşıya geleceğini gayet iyi kavramıştı.

Gerçekleşen tüm bu havadisler 20. yüzyılın başlangıcında olduğu gibi Azerbaycan toplumunda milli bilincin yükselmesine neden olmuş ve Sovyetler Birliği çöktüğü zaman Azerbaycan da kendi milli devletini Türk milliyetçiliği üzerinden kurulabilmiştir. Bu milletleşme süreci günümüze kadar devam ederek 2020'de, 21. yüzyılın başında Azerbaycan toplumun milli birliğini oluşturan ana unsurlardan biri olan Türk milliyetçiliği temelinde topyekûn işgal altında olan Karabağ topraklarını kurtarmak için milli bir mücadeleye girebilmiştir.

Uluslararası Kriz Grubu'nun Güney Kafkasya uzmanı Zaur Şiriyev, Azerbaycan cephelerini gezerken ordunun moralini yüksek gördüğünü söylemiştir. Zaur Şiriyev, gezisinde Azerbaycan askerleri arasında bir "savaşma kararlılığı" gördüğünü ve siviller arasında barış görüşmelerine geri dönme fikrine "çok belirgin bir destek eksikliği" olduğunu söylemiştir (Amerikaninsesi, 2021). İkinci Karabağ Savaşı ile birlikte milli değerler uzun zaman sonra Azerbaycan Türklerinde bilinç seviyesine yükselmiş, kuramsal ve kurumsal alanlarda yeniden üretilmiştir. Yeni gelişmeler Azer-

baycan devletini ve milletini tekrar tarihi özgüvenine ulaştıran yönlendirici etkenler olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Azerbaycan'da milli kimlik inşası yeniden bir tanımlama yoluna girmiş oldu. Sovyet Rusya'sı döneminde tartışılan kimlik konusu bağımsızlık döneminde de Sovyetler döneminde olduğu gibi Türk dışı kimlikler ile Türk kimliği unsurları rekabetlerini sürdürdüler. Bu istikamette “Azeri”, “Azerbaycan Türkleri”, “Azerbaycanlı” ve “Türk” gibi farklı tanımlamalar tartışma konusu oldu. Burada Azerbaycan'ın milli kimliğini belirlemede en önemli etkenlerden biri de dış ilişkilerde karşılaştığı sınamalar olmuştur. Eğer Türklük unsuru üzerinde vurgu yapılsaydı Rusya ve İran buna sıcak bakmayacaktı. Bu durum sadece Türkiye ile ilişki açısından sorun teşkil etmemekteydi (Mohammadi Ghanbarlou, 2013:47). Sovyetler döneminde olduğu gibi bağımsızlık döneminde de Azerbaycan'da milli kimlik tanımında yine bir netlik söz konusu olmadı. İkili kimlik (Türklük ve Azerbaycanlılık) tartışmaları halen devam etmektedir.

Azerbaycan'da muhalefet partisi “Türkçülük” ideolojisi üzerinde dururken iktidar “Azerbaycancılık” ideolojisi üzerinde durmuştur. Örneğin bir muhalefet partisi olan Azerbaycan Halk Cephesi “Türkçülük” temelinde etno-milliyetçi bir çizgide hareket etmektedir. Yeni Azerbaycan Partisi (YAP) Batı tipi liberal milliyetçilik yaklaşımını benimsemiş ve Azerbaycan'daki çeşitli etnik grupları çoğulcu kimlik anlayışı ile açıklamaya yönelmiştir (Tokuloğlu, 2002:40).

İkinci Karabağ Savaşı'nın İran'daki Azerbaycan Türklerine Yansımaları

Sovyetler Birliği'nin 1990'ların başında çözülmesiyle birlikte İran'ın kuzey komşusu olan Sovyetlerin yerine yeni devletler geçmiştir. Siyasi sınırların değişmesiyle Azerbaycan, Türkmenistan ve Ermenistan İran'ın yeni kuzey komşuları olmuştur. İran için yeni komşular yeni fırsatların olduğu kadar yeni tehditlerin de doğuşu anlamına gelmekteydi. Söz konu-

su komşuların içinde Azerbaycan Cumhuriyeti İran için başka bir öneme sahipti. Çünkü bir coğrafi bölge olarak Azerbaycan'ın büyük kısmı günümüz İran devleti sınırları içinde bulunmaktadır. Azerbaycan coğrafyasında büyük ağırlıkla Azerbaycan Türkleri -ki literatürde kimileri tarafından Azeri, Azerbaycanlı, Azeri Türkü, Türk olarak da geçmektedir- yaşamaktadır (Sarıkaya, 2021:87).

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ve 20. yüzyıl boyunca İran'da Fars milliyetçiliği, ülkenin siyasal ve kültürel tarihinin en önemli unsurlarından olan Türkleri ve Arapları yadsıma temelinde inşa edilmiştir. Bunun için ise Batı Avrupa'nın modern burjuva kamusal alanında üretilen ve özellikle İslâm-öncesi İranı'na ilişkin romantik tasvir tarihsel bir hakikatmiş gibi kabul edilmiştir. Bu çerçevede Batılılarla akraba olduğu ileri sürülen Farsların üstün, Türklerin ve Arapların ise geri kalmış olduklarına dair bir milliyetçilik üretilmiştir (Kanadıkırık, 2020).

İran için Güney Kafkasya hem kuzey komşusu hem de tarihsel bağları olan bir bölge niteliğindedir. Bu nedenle İkinci Karabağ Savaşı süresince İran'ın takip ettiği siyasi tutum denge anlayışıyla açıklanmaya çalışılsa da burada bir yenilginin olduğu da açıkça görünmektedir. İran ilk etapta Azerbaycan kamuoyunun güçlü tepkisiyle karşı karşıya gelerek kendi içindeki Azerbaycan Türkü nüfusun tepkisi ile karşılaşmış ve en önemlisi bu savaşın sonucunda Rusya ve Türkiye'ye karşı etkili bir oyuncu olma olanağını da yitirmiştir.

1990'larda İran'ın kuzey komşusu Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla yeni çizilen siyasi sınırlar İran açısından yeni tehditlerin doğması anlamına gelmekteydi. İşte bu durum, yani kuzeyde Azerbaycan adında bir devletin kurulması ile sonuçlandı ki bu Tahran açısından bir tehdit olarak algılanmaktaydı. İran'da modern Fars milliyetçiliğinin inşası sürecinde önemli faktörlerden biri, Farslığın Türk'ün ötekisi olarak kurulmasıdır. Kuzeyde Azerbaycan adında, Türkçülük ideolojisi yükselen bir devlet her açıdan bir tehdit unsuru sayılırdı hatta ülkenin adı dâhil. Bu durumun devamında zamanla Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki değişimler ve olaylardan İran Azerbaycan'ı da etkilenmiş ve bunun milli kimlik bilincinde ciddi sonuçla-

rı olmuştur. Nitekim bu gelişmelerin sonunda artık literatüre Güney Azerbaycan kavramı da yerleşmeye başlamıştır. Toprak bütünlüğü ve toplumsal çözülme açısından da İran kendi bünyesi içinde bir bölgenin devlet statüsü almasını istememekteydi. Dolayısıyla bu hassasiyetler ışığında İkinci Karabağ Savaşı'nda İran daha ihtiyatlı ve dengeli bir politika izlemek zorunda kaldı çünkü içerideki Azerbaycan Türklerinin bu savaşa hassasiyeti ve hatı İran devletinin açıktan Azerbaycan'ı desteklemesi talebi öne sürülürken İran'ın önünde pek fazla seçenek de kalmamaktaydı. İşte bu durum çoğu zaman İran'ı, Güney Kafkasya'da Rusya ile aynı politikayı izleme yoluna götürmüştür. Dolayısıyla Güney Kafkasya'da Türklük şuuru hem Rusya hem de İran için ciddi bir tehlike unsuru olarak görülmüştür. Kafkasya'nın güneyinde yaşanan savaş İran Azerbaycanı'nda bu aynı milleti ikiye bölen anlaşmaların üzerinden iki yüzyılı aşkın bir sürenin geçmesine rağmen milli bilinç, aidiyet ve tarihsel hafızanın hiç de bölünmediğini ve Aras nehrinin iki tarafında yaşayan aynı milletin ruhunda kendini tecelli ettirdiğini göstermiştir.

İran medyasının zaman zaman Ermenistan'ın sesi gibi davranması, İran Azerbaycan'ında hayal kırıklıkları yaratmıştır. Son zamanlarda İran'da başat etnik olan Farşlar ve Azerbaycan Türkleri arasında bir güven bunalımı yaşanmakta olup, bu ise içeride bir güvensizlik ortamına sebebiyet vermiştir. Yine son zamanlarda İran'ın siyasal İslam ideolojisinin halklar nezdinde itibar kaybetmesi ile mezhep faktörünün yerini büyük ölçüde milli kimlik faktörü almıştır. İran'da daha önceden de var olan ve devlet mekanizmasına da ciddi etkisi olan Fars milliyetçiliği bu süreçte daha güçlenmiş ve İran'ın İslami yönünü daha ilk yıllara göre nazaran zayıflatarak Fars milliyetçiliği yönünü daha da belirgin hale getirmiştir. İşte bu ikili siyasi ideolojinin en önemli örnekleri Karabağ ve Doğu Türkistan meselelerinde kendini ortaya çıkarmıştır ve İran bu örneklerde İslami ideolojisi ile değil Fars milliyetçiliğinin çıkarları doğrultusunda bir tavır sergilemiştir. İran Azerbaycan'ı İkinci Karabağ Savaşına destek sağlayan İran vatandaşları bazı iç medyada İran halkının, Şii ve kardeş Azerbaycan'ın yanında olmaları ve taraftar çıkmaları ifadelerine “Biz Azerbaycan'ın taraftarı değiliz, Biz bizzat Azerbaycan'ın kendisiyiz” ifadesiyle karşılık vermiştir.

Aslında İran hâkimiyetini tedirgin eden diğer bir husus bünyesindeki Türk varlığının bölgede Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye ile hareket etmesi olmuştur. Çünkü genellikle ister Suriye meselesi olsun, ister Yemen ve Irak'ta olsun genellikle İran ve Türkiye'nin saf tuttuğu güç blokları hep ayrı ayrı cepheler olmuştur. Unutulmamalıdır ki İran bölgede Türkiye'yi tarihi bir rakibi olarak görmekte ve genellikle hem iç politikada hem de bölgesel politika üretiminde bu konuyu dikkate almaktadır. İşte bütün bu sebeplerden dolayı İran'ın genellikle Azerbaycan'a yönelik ve özellikle bu çalışmanın konusu olan İkinci Karabağ Savaşı'ndaki tutumu daha iyi anlaşılmaktadır.

Azerbaycan'da ve Türkiye'de gerçekleşen olumlu gelişmeler ve İran bünyesindeki Türklerin bu gelişmelere gösterdikleri ilgi Tahran yönetimi için her zaman bir endişe kaynağı olmuştur. Bu durum her zaman İran hâkimiyeti tarafından Pan Türkizm çerçevesinde değerlendirilmiştir. İkinci Karabağ Savaşı'nın İran'da neden olduğu başka bir sonuç, İran'daki Türklerin İran'ın başka etnikleriyle özellikle ulus devletin çekirdek etniği olan Farslar arasında güvensizliğe neden olmuştur. Tahran'ın Dağlık Karabağ sorununa yaklaşımı Türk vatandaşları arasında milliyetçiliğin yükselişine yol açmıştır. Azerbaycan ordusunun Dağlık Karabağ'ı kurtarma operasyonu, İran Türkleri arasında bir milliyetçilik ve kimlik duygusunun yeniden canlanmasına neden olmuştur. Mehmet Akif Okur'a (2020) göre, işgal altındaki Dağlık Karabağ'daki çatışmaları İran nüfusunun önemli bir kısmı yakından takip etmiştir ve Güney Kafkasya'daki gelişmeler ülkenin kuzeybatı kesimlerini büyük ölçüde etkilemektedir. Ayrıca Tahran'ın Dağlık Karabağ meselesine yaklaşımı, Türk vatandaşları arasında milliyetçiliğin yükselişine yol açmıştır.

İran'ın İkinci Karabağ Savaşı sırasında sessizliği İran'ın Türk vatandaşları tarafından sorgulanmıştır. İran'ın Türk vatandaşları, Azerbaycan ordusunun Dağlık Karabağ bölgesi ve çevre yedi vilayetin yaklaşık 30 yıldır süren işgaline son verme operasyonuna destek olarak Tahran, Tebriz, Erdebil, Urmiye ve diğer şehirlerde sokaklara dökülmüştür. Son vakada, Doğu Azerbaycan eyaletinin başkenti Tebriz halkı, sıkı güvenlik önlemlerine rağmen

men, 18 Ekim Pazar günü şehrin merkezinde toplanmış ve İran-Ermenistan arasında en önemli sınır kapısı olan Norduz'un kapatılmasını talep etmişlerdir.

İran, Türkiye'nin Azerbaycan'daki sosyal, siyasi ve kültürel etkisinin farkındadır. Bu nedenle İran, Azerbaycan Cumhuriyeti'ni çeşitli boyutlardan potansiyel bir risk olarak görmektedir. İran, Ermenistan'ı kaybetmek istemiyor. Öte yandan Tahran, Dağlık Karabağ işgalinin tamamen sona ermesini ve Azerbaycan lehine bir çözüm istemiyor. Kafkasya'da güçlü bir Azerbaycan, güçlü bir Türkiye demektir. Öte yandan İran, Dağlık Karabağ'a yönelik mevcut politikasını benimseyerek Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İran Azerbaycanlıları için bir çekim merkezi olmasını engellemeye çalışıyor. Ancak Tahran'ın Ermenistan'a verdiği destek her zaman İran'daki Türk vatandaşlarının kimliğinin büyümesine yol açmıştır.

Tahran'ın Dağlık Karabağ'a yaklaşımı İran'daki Azerbaycan Türklerinin milliyetçilik duygularını artırdı. İşgal altındaki Dağlık Karabağ'daki çatışmayı İran nüfusunun önemli bir bölümü yakından takip etmiştir ve Güney Kafkasya'daki gelişmeler ülkenin kuzeybatı kesimini büyük ölçüde etkilemiştir. Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanındaki birçok uzman göre İran, birçok nedenden dolayı Karabağ'da Azerbaycan Cumhuriyeti'nin iktidara gelmesini istemiyor ve Bakü'nün bu bölgedeki otoritesini Tahran'da tanımlanan ulusal çıkarlara aykırı bulmakta dolayısıyla son 30 yılda Dağlık Karabağ yaklaşımı hep bu yönde olmuştur.

Azerbaycan ordusunun Dağlık Karabağ'ı kurtarma operasyonu, İran'daki Türkler arasında bir milliyetçilik ve kimlik duygusu geliştirmiştir. Bu da Tahran'ın orta vadede İran'ın demografik bağlamını dikkate alarak Dağlık Karabağ krizi konusunda daha gerçekçi politikalar benimsemesine yol açacaktır. Son yıllarda İranlı yetkililerin yaklaşım ve açıklamaları ile Azerbaycan ve Ermenistan'a yönelik tavırları çelişkilidir. Aslında İran, Ermenistan'ı stratejik bir ortak olarak görmektedir.

İran, Ermenistan'ı muğlak bir şekilde işgalci gibi gösterse de, yakın pozisyonlara sahip ve 1992'den beri Erivan'ı her zaman destekledi. Doğal olarak Tahran, Karabağ'da Ermenistan işgalini sürdürmek istemiştir.

Ancak İran'ın bölgede çatışma ve savaş arzusu yoktur. Çünkü Dağlık Karabağ'daki çatışma her zaman İran'ın Azerbaycan vatandaşlarının protestolarına neden olmuştur.

Azerbaycan toplumu ve aydınları kendilerini “Türk kültürünün” bir parçası olarak görmeleri, bazı durumlarda dönemsel koşullardan dolayı tutarsızlığa neden olmuştur. Azerbaycan Tarihsel olarak Türkiye ve Rusya arasında kalmıştır. Bu durum Güney Kafkasya'da hangi güç baskın olursa eğilimler de ona göre değişmişti. Azerbaycanlılar kimi zamanda Rus yanlısı kimi zamanda ise Osmanlı ya da İngiliz yanlısı olmuştur. Bu durumun vuku bulmasında Azerbaycan'ın bölgesel güvenlik kaygıları da etkili olmuştur. Türk kültürüne ve Laik Türk milliyetçiliğine her zaman bir bağlılık söz konusu olmuştur. Açık olan Türkiye'nin Güney Kafkasya'da etkili olduğu zamanlar bu bağlılık Türkiye'nin lehine zirve yapmıştır (Tokuloğlu, 2002:40).

İkinci Karabağ Savaşı ve Türkiye

Azerbaycan ve Türkiye derin etnik, tarihi ve kültürel bağlara sahip dünyada çok benzeri olmayan iki devlettir. İkinci Karabağ Savaşı'nın ilk saatlerinden itibaren hem Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi çevreleri hem de Türk kamuoyu Azerbaycan yönünde kararlı tutumlarını ifade ederek siyasi ve diplomatik desteklerini sürdürdüler. Nitekim 27 Eylül'de savaşın başlangıcından bu yana Türkiye Savunma Bakanı Hulusi Akar, Azerbaycan'ın yanında olduğunu belirterek, Ermenistan'ın konumunun Güney Kafkasya'da barış ve istikrarın önündeki en büyük engel olduğunu vurguladı (Hacıyev, 2021).

Aynı gün Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Ermeni halkını, kendilerini felakete sürükleyen hükümetlerine karşı çıkmaya, onlarla kukla gibi oynayanları ise kendi geleceklerine sahip çıkmaya çağırdı. “Tüm dünyayı işgal ve zulme karşı mücadelelerinde Azerbaycan'ın yanında olmaya çağırıyorum. Ne yazık ki, yaklaşık 30 yıldır konuyu görmezden gelen AGİT Minsk Grubu eş başkanları, sorunu çözmek için çalışmaktan

çok uzak görünmektedirler. Ermenistan, bölgede barış ve istikrar için en büyük tehdit olduğunu bir kez daha göstermiştir. Bugün de Türk milleti her zaman olduğu gibi tüm imkânlarıyla Azerbaycanlı kardeşlerimizin yanındadır” dedi. Sonraki günlerde Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği desteğin açık bir örneği olarak, Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Bakü ziyaretleri gerçekleşti. Bu ziyaretler sırasında Türk bakan, Azerbaycan'ın her zaman dost bir ülkeye güvenebileceğini yineledi” (Hacıyev, 2021).

Türkiye, Birinci Karabağ Savaşı'nda sahada Azerbaycan'a dönemsel şartlardan dolayı destek verememiştir. Fakat İkinci Karabağ Savaşı'nda durum çok değişmiştir. Türkiye, Azerbaycan'a her alanda; siyasi, diplomatik, teknik ve askerî destek sağlayarak zaferde etkili bir faktör olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti son yıllarda savunma sanayisinde büyük atılımlar gerçekleştirmiş ve bunun sonucu olarak Azerbaycan ordusunu Türk yapımı İHA/SİHA'larla donatmıştır. Türk İHA/SİHA'ların İkinci Karabağ Savaşı'nda etkin kullanılması Azerbaycan'ın bu savaşı kazanmasında çok etkili olmuştur (Erarslan ve Özdemir, 2021:317).

Türkiye her ne kadar 2020 Karabağ Savaşı'nda doğrudan savaşa katılmasa da Azerbaycan'a verdiği psikolojik ve maddi destek o kadar büyüktü ki bütün karşı cephede yer alanlarda bu savaşı Azerbaycan ve Türkiye'nin ortak bir operasyonu olduğu algısını yaratmıştır.

İkinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye, milleti ve devletiyle Azerbaycan'ın yanında olarak destek verdi. Savaşta Türkiye'nin askeri operasyonların planlanması ve sürdürülmesinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin rolü medyanadan da bariz bir şekilde anlaşılmaktaydı. Tarihi örneklere bakıldığında Kafkas İslam Ordusu (1918) istisna olma kaydıyla, hiçbir zaman Türkiye ile Azerbaycan bu kadar tek vücut, iç-içe olmamıştı. Ebülfez Elçibey'in mimarı olduğu “Bir millet iki devlet” sloganı sözden gerçeğe dönüştürülerek tarihi bir kazanım elde edildi. Türkiye Cumhuriyeti İkinci Karabağ Savaşı'nda savaşın başlangıcından sonuna kadar kararlı duruşu ile dünyadaki karşıt güçlere alan açmaksızın haklı davanın daima yanında olduğu istikameti kırmadı. Konunun duygusal boyutunun yanı sıra yeni jeopolitik ortamda Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Azerbaycan Cumhuriyetinde meşru

varlığı talep edilmiştir. Güney Kafkasya'yı arka bahçesi olarak gören Rusya'yı da dikkate alarak Türkiye'nin o bölgede varlığını isteyen Azerbaycan yönetimidir.

İkinci Karabağ Savaşı'nda gelişen olaylar, Karabağ mücadelesinde birlikte hareket eden Türkiye ve Azerbaycan'ın yakın işbirliğine işaret etmektedir. Bu doğrultuda Azerbaycan'da yürütülen savaş propagandası, bölgesinde ön planda olan Türkiye Cumhuriyeti gibi bir devletin Karabağ savaşında kardeş Azerbaycan'ın yanında olduğunu gözler önüne sererek, Karabağ mücadelesinde Azerbaycan'ın yalnız olmaması ve güçlü bir pozisyonda olduğuna yönelik mesaj vermiştir (Çakı, 2021:159).

Sonuç ve Değerlendirme

İkinci Karabağ Savaşı'nda toprakların geri alınmasıyla birlikte bütün halka olağanüstü bir canlılık, heyecan ve coşku gelmişti. Azerbaycan milliyetçiliği özellikle İkinci Karabağ Savaşı ile birlikte millet olarak bir var olma süreci içine girmiştir. Çalışma boyunca incelenmek istenen konu savaş üzerinden milliyetçilik duygularının kabarması ve bu duyguların hem savaş esnasında hem de savaş sona erdikten sonra Azerbaycan ordusuna destek sağlayan bir güç olmasının yanı sıra Azerbaycan Türk milliyetçiliğini bölgesel bir hareketlenmeye de sevk etmiş olmasıdır.

İkinci Karabağ Savaşı'nın en önemli sonuçlarından biri Türkiye'nin de desteği ile Azerbaycan'ın milliyetçilik söyleminde Türk kimliği üzerine vurgu yapılması olmuştur. Baba ve oğul Aliyevlerin iktidarları döneminde belki ilk defa Türklük unsuru bu kadar öne çıkmıştır. Kısa bir ifadeyle İkinci Karabağ Savaşı Türk kimliğinin tekrardan canlanmasına vesile olduğu düşünülmektedir. Savaş boyunca Azerbaycan'da devlet ve millet iradesi aynı istikamette bütünleşerek 44 günlük savaşın bir ön koşulu haline gelmiştir. Ayrıca bu bütünlükte İran Azerbaycan'ın Türkleri ve Türkiye de hesaba katılması gereken önemli etkenlerdendir.

Çalışmada ulaşılan bulgular değerlendirildiğinde varılan sonuç İkinci Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan'da ve bölgede yarattığı Türk milliyetçiliği-

nin ilişkiselliği bakımından önemli olduğunu ve bölgede gelecekte de yaşanan olaylara yön vereceği fikridir. Aynı zamanda Türk milliyetçiliğinin Türkiye sınırları dışında hala küllerin altından yanan bir köz misali hassas durumlarda yaratacağı etkileri bir daha önemini vurgulamış oldu. Ayrıca Azerbaycan aydınları ve siyaset bilimcilerinin bazılarına göre Dağlık Karabağ'ın merkezi olan Hankendi statüsü değişmediği sürece Karabağ sorunu çözülmüş değildir. Dolayısıyla bu savaşın kazanımları her ne kadar büyük olsa da tamamlanmış bir zafer değildir ve mücadelenin devam ettiği kanaatini oluşturmaktadır. Türk kimliğinin Azerbaycan halkı nezdinde etkin bir söylem haline gelmesi en önemli gelişme olarak dikkate alınmalıdır.

Alibey Hüseyinzade'nin Turan millet tezi (Türk kanlı, İslam imanlı, Frenk düşünceli ve kıyafetli olalım) milleti geliştirme ve sağlamlaştırma formülüdür. Bu tezin ortaya atılmasından 116 yıl geçmiştir. Görünen o ki bu doktrin hala kimi durumlarda geçerliliğini korumaktadır. Kısa bir ifadeyle İkinci Karabağ Savaşı'nın zafere ulaşmasında kamuoyunda milliyetçi duyguların bu soruna karşı ön planda tutulması en önemli etmen olmuştur.

Kaynakça

Alpar, Güray. (2014). Antropolojik Bakış Açısıyla Stratejik Dünya Tarihi, Palet Yayınları: Konya.

Asker, A. (2020), “Azerbaycan Milliyetçiliği”, Erdem, T. (Ed.), Milliyetçilik, İstanbul: Otorite: 552-563.

Bilgin, N. (2007). Kimlik İnşası, İzmir: Aşina Kitapları.

Çakı, C. (2021), “Ermenistan’ın Karabağ İşgaline Karşı Azerbaycan Propagandasında Müzik ve Milliyetçilik: “Karabağ’ın Sesi” Şarkısı Üzerine İnceleme”, Ermeni Araştırmaları Dergisi, No. 70, pp. 141-164.

Erarslan F. & Özdemir, F. N. (2021). “Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Önemli Bir Kavşak: İkinci Karabağ Savaşı”, Türk Dünyası Araştırmaları, Cilt; 129, Sayı; 255, Kasım Ankara, pp. 15-334.

Erdem, T. (2020). “Milliyetçilik” Erdem, T. (Ed.), Milliyetçilik, İstanbul: Otorite Yayınları: 28-52.

Hacıyev, S. (2021), “İkinci Karabağ Savaşı ve Azerbaycan-Türkiye İlişkileri”, <http://www.geostrategiya.az/news.php?id=130/>, (03.04.2022)

Kanadıkırık, Halil. 2020. İran’da Fars Milliyetçiliği: Self-Oryantalist Bir Hülyadan İslâm Cumhuriyeti’nin Çelişkilerine. İçinde, Hasan Acar (Ed.) Milliyetçilik Tipolojileri ss. 347-370), Ankara: Nobel Akademik.

Mohammadi Ghanbarlou, R. (2013), “Ankara’daki Üniversitelerde Yüksek Öğrenim Gören Azerbaycan Uruklu Öğrencilerin Kimlik Algıları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: Gazi Üniversitesi.

Nesibli, N. (2021). Azerbaycan Tarihi, Millet, Devlet, Siyaset, 2. Baskı, Ankara: Altınordu Yayınları.

Nesibli, N. (2022), “Neden millet, neden millet–devlet?”, <https://milledusunce.com/misak/neden-millet-neden-millet-devlet/>- (15.04.2022).

Norbu, D. (2020). Üçüncü Dünya ülkelerinde Milliyetçilik Politikaları ve Kültürü, Çev; Bijan Asadi Moghaddam, Ardabil: Yaşmak Yayınları.

Okur, M. A. (2020), “Tahran’ın Dağlık Karabağ’a yaklaşımı İran’daki Türk vatandaşlarının kimliğini etkilemiştir”, <https://www.aa.com.tr/fa>, (24.03.2021).

Özkırıklı, U. (2015). Milliyetçilik Kuramları; eleştirel bir bakış, 5. Baskı, Ankara: Doğubatı Yayınları.

Samedbeyli, A. (2019). Direnişten Bağımsızlığa Elçibey, 3. Baskı, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.

Şiriyev, Z. (2020), “Azerbaycan Neden Savaşıyor?”, <https://www.amerikaninsesi.com/a/azerbaycan-neden-savasiyor/5618767.html>. (17.04.2022).

Smith D. A. (2002). Ulusların Etnik Kökeni, Çev; Sonay Bayramoğlu ve Hülya Kendir, Ankara: Dost Kitabevi.

Sarıkaya, Y. (2021). İran’ın İkinci Karabağ Savaşı Tutumu: Takke Düştü Kel Göründü”, Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7(1): pp.84-103

Süleymanlı, E. (2006). Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Tokuloğlu, C. (2002), “Azerbaycan’da Milliyetçilik ve Milli Kimlik Tanımlamaları”, Bilgi Dergisi, No. 23, pp. 39-69.

Vurucu, İ. (2010). Türk Kimliğinin Yeni Boyutları Çokluktan Birliğe, Konya: Serhat Kitabevi.

Extended Summary

The concept of nationalism is a modern phenomenon that rose as a result of modernization. Before the 20th century, it is not possible to come across studies that examine the issue of nationalism on a systematic and theoretical basis. The works of this period were mostly produced on philosophical and moral concerns, and they were settled for discussing nationalism on its good and evil connotations. Therefore, the handling of nationalism in an academic style and its discussion with an objective point of view dates back to the 1920s. Especially after the Second World War, the new nationalism movements that emerged with the collapse of the colonial empires appear as the most productive period in the theoretical sense.

On September 27, 2020, Armenia made a new attack in order to expand the Azerbaijani territories it had occupied. The Armenian attack was the starting point of the Second Karabakh War, which was met with a serious response by Azerbaijan and continued for 44 days. The study employed the document analysis technique of the qualitative research method to analyze the documents related to the war. The findings of the study are thought to be important in terms of the Turkish nationalism created by the Second Karabakh War in Azerbaijan and the wider region, and it is thought to guide the events in the region in the future. This study revealed that the feelings of Turkish nationalism experienced in the Second Karabakh War in the context of the mobilization of ethnic nationalism against an external factor or enemy in Azerbaijan were not only limited to Karabakh and the Republic of Azerbaijan, but also triggered the feelings of Turkish nationalism in the region. Karabakh, which is the territorial part of Azerbaijan, has always been sensitive in the post-Soviet period, which has led to the pursuit of important initiatives and policies in establishing the national security and territorial integrity of Azerbaijan as a state.

Another issue noted in the study is that an important factor that distinguishes the Second Karabakh War from the First Karabakh War is that the media and social media keep the events during the struggle open to the public. Especially the Azerbaijani Turks in Iran had the opportunity

to closely monitor the developments. This situation broke the effective position of Iran in the First Karabakh War in the Second Karabakh War. In addition, in the period after the collapse of the Soviet Union in the 1990s, Turkish nationalism has gained serious momentum in the last 30 years in Iranian Turkishness. This situation led Iran to be more cautious about what happened in the South Caucasus during the Second Karabakh War and even to change its policies. The reason is that Iran understood very well that if it took a stand directly in favor of Armenia, this time it would face serious unrest by the Azerbaijani Turks inside itself. These developments left Iran in a serious dilemma. Tehran's approach to the Nagorno-Karabakh problem has led to the rise of nationalism among Turkish citizens. The Azerbaijani army's operation to liberate Nagorno-Karabakh caused a revival of a sense of nationalism and identity among Iranian Turks. Tehran's approach to the Nagorno-Karabakh issue has led to the rise of nationalism among Turkish citizens.

With the recapture of most of the lands in the Second Karabakh War, extraordinary vitality, excitement and enthusiasm came to the whole nation. Azerbaijan nationalism entered into a process of existence as a nation, especially with the Second Karabakh War. During the war, the nationalist sentiments that were aimed to be examined throughout the study increased, and these feelings became a power that provided support to the Azerbaijani army both during the war and after the war, and also led the Azerbaijani Turkish nationalism to a regional mobilization. One of the benefits of the Second Karabakh War was that the Turkish nationalism it created in Azerbaijan and the region was important in terms of its relationality and would shape the future events in the region. Therefore, although the gains of this war are great, it is not a complete victory and evokes the idea that the struggle continues. The fact that the Turkish identity has become an effective discourse in the eyes of the Azerbaijani people should be regarded as the most important development.